

Ломоносова О. Е.

*кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри економіки
Херсонської філії Національного університету
кораблебудування імені адмірала Макарова*

Lomonosova Oksana

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Economics,
Kherson Branch of
Admiral Makarov National University of Shipbuilding*

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ І ЯК ПОНЯТТЯ

Анотація. У статті на основі аналізу великої кількості дефініцій диверсифікації визначені основні підходи до її трактування. Виявлені варіанти змістової основи та сукупності ознак, якими наділяється диверсифікація. Показана необхідність чіткого розмежування диверсифікації як економічної категорії і як окремих понять, що відображають прояви диверсифікації відповідно до її конкретного предмету. Як економічну категорію під диверсифікацією пропонується розуміти процес збільшення та урізноманітнення видів і сфер діяльності організації, ринків, на яких вона працює, а також застосування нових способів залучення та використання фінансових ресурсів. Ця категорія охоплює сукупність окремих понять диверсифікації, які відносяться до її певного предмету. Серед них – «диверсифікація підприємства», «диверсифікація діяльності підприємства», «диверсифікація економіки регіону», «диверсифікація виробництва в сільському господарстві», «фінансова диверсифікація» тощо. Ці поняття слід вважати видовими по відношенню до родового поняття «диверсифікація», яке є найбільш широким, узагальнюючим.

Ключові слова: диверсифікація, категорія диверсифікації, поняття диверсифікації, змістова основа диверсифікації, ознаки диверсифікації, мета диверсифікації.

Вступ та постановка проблеми. В умовах ринкової економіки найважливішими завданнями підприємств, організацій, закладів, установ (далі – організацій) є забезпечення їх конкурентоспроможності, фінансової стійкості, підвищення економічної безпеки, отримання прибутку. Одним з дієвих способів розв'язання цих завдань є диверсифікація, яка у цей час застосовується і як антикризовий інструмент, і як інструмент розвитку.

Вважається, що дослідження поняття диверсифікації почалися з початку 1950-х років, коли Г. Марковіц у статті «Portfolio Selection», викладаючи методику вибору портфельних інвестицій, застосував термін «diversified portfolio» (різноманітний портфель) [53, с. 77]. Мова йшла про оптимізацію в умовах невизначеності портфеля інвестицій, який набирався з цінних паперів, що мали різну інвестиційну доходність і ступінь ризику. Диверсифікація, яка полягала у розподіленні капіталу між різними цінними паперами, дає змогу зменшити ризики. Уявлення про диверсифікацію з фінансової сфери досить швидко проникла і до інших областей людської діяльності.

Незважаючи на значне розповсюдження і навіть популярність терміну «диверсифікація», у теперішній час він трактується занадто широко і часто – досить вільно. У розумінні сутності диверсифікації у цей час немає єдиної думки. Аналіз сучасної економічної літератури, що здійснювалися багатьма науковцями, виявив суттєві розбіжності у поглядах, що підтверджується чисельними публікаціями. Це змушує науковців, перед тим, як репрезентувати результати своїх досліджень проблем, питань або окремих аспектів диверсифікації, формулювати своє розуміння диверсифікації, аналізуючи різноманітні підходи до її визначення. У зв'язку з цим, з метою уточнення економічної сутності даного поняття доцільним уявляється здійснення аналізу різноманітних інтерпретацій диверсифікації та узагальнення отриманих результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «диверсифікація» є відносно новим. Він з'явився у 50-ті роки минулого сторіччя і достатньо швидко набув поширення в західній, а потім – і у вітчизняній науці. Найбільш загальне визначення диверсифікації дається у словниках та довідниках. Зокрема, у [45, с. 166] під диверсифікацією (від лат. *diversus* – різний і *facere* – робити) в широкому сенсі розуміється «різноманіття, різносторонній розвиток», а під диверсифікацію виробництва – «однотипний розвиток багатьох, не пов'язаних один з одним видів виробництва, розширення асортименту виробів».

У [13, с. 220] дається більш повна характеристика диверсифікації як «надання чому-небудь різнобічного, комбінованого, багатогалузевого характеру», «поширення господарчої діяльності на нові сфери (розширення номенклатури продукції, видів наданих послуг тощо)». Диверсифікація виробництва при цьому характеризується як «стратегія зменшення ризику фірми за допомогою розподілу інвестицій та інших ресурсів між декількома напрямками діяльності – виробництва різноманітних товарів та надання різних послуг», а також «проникнення фірм у галузі, які не мають прямого виробничого зв'язку або функціональної залежності від основної галузі їх діяльності».

В економічній енциклопедії [18, с. 344] трактування терміну диверсифікація зводиться до його характеристики як «розширення номенклатури продукції» та «вихід за межі основного бізнесу, проникнення в нові галузі та сфери господарства». Далі ці два положення в енциклопедії розкриваються більш детально.

Дослідженню різноманітних аспектів диверсифікації присвячена значна кількість наукових праць. Передусім, слід відзначити роботи А. Чандлера, К. Ендрюса, І. Ансоффа, М. Портера, Ф. Котлера, К. Боумана, Р. Румельта та інших закордонних вчених, які вважаються засновниками теоретичних та емпіричних дослі-

джен диверсифікації. В останні роки різноманітні загальні питання диверсифікації розглядали О.Є. Гудзь, Л.В. Івченко, К.С. Коваленко, Н.Б. Мельник, А.П. Плотноков, М.М. Павлов, О.О. Цогла тощо. Безпосередньо питанням визначення сутності диверсифікації присвячені наукові праці К.В. Богачевської, І.М. Горбась, О.М. Згурської, А.В. Огінської, О.А. Орлової, О.М. Ромашко та ін.

Але неодноразові спроби визначити сутність диверсифікації не призвели до формування єдиного трактування цього поняття. Залишається невиясненою ціла низка теоретичних питань, одне з яких стосується розмежування економічної категорії диверсифікації та її окремих понять.

Постановка завдання. Метою цієї статті є проведення аналізу існуючих підходів до трактування диверсифікації в економіці і на цій основі формулювання сутності диверсифікації як економічної категорії та її окремих понять, які вона охоплює.

Результати дослідження.

Характеристика диверсифікації основоположниками стратегічного управління та теорії конкуренції

Диверсифікації та диверсифікованим фірмам велику увагу приділяли піонери стратегічного управління А. Чандлер, К. Ендрюс, І. Ансофф. Стратегія диверсифікації ретельно розглядалася М. Портером, Ф. Котлером, К. Боуменом та ін. Зокрема, А. Чандлер вперше сформував положення щодо розвитку диверсифікованого мультидивізіонального підприємства. Організація, що прагне до успіху, на його думку, має спиратися на багатогалузеву структуру [52]. Створення таких підприємств було зумовлене адаптацією бізнесу до швидкозмінюваного середовища в період другої світової війни та викликаною внаслідок цього його диверсифікацією.

І. Ансофф, приділяючи диверсифікації величезне значення, основною проблемою стратегічного аналізу назвав визначення моменту часу, коли фірма має прийняти рішення, диверсифікуватися їй чи ні [4, с. 185]. У своїй матриці «товар – ринок» диверсифікацію, яка передбачає оновлення і товарів, і ринків фірми одночасно, він розташував в частині, що відповідає ситуації «новий продукт – новий ринок», назвавши її стратегією, яка дає змогу компанії використати поточні переваги в нових сферах діяльності за умов істотної мінливості середовища господарювання [4, с. 172-173].

М. Портер диверсифікацію, «тобто розгалуження діяльності компанії», розглядав у нерозривному зв'язку з конкуренцією [40, с. 22–23]. На його думку, в компаніях, які намагаються відокремити диверсифікацію від стратегії конкуренції в різних напрямках бізнесу проблеми неминучі [40, с. 26]. При цьому диверсифікацією економічної діяльності М. Портер характеризує як «розширення активності крупних фірм, об'єднань і цілих галузей за рамки основного бізнесу, під яким розуміється виробництво товарів і послуг, що мають максимальні частки у чистому обсязі продажів у порівнянні з іншими видами продукції, що випускається», а диверсифікацією виробництва – як «однотимчасний розвиток багатьох, не зв'язаних один з одним виробництв, розширення асортименту виробів, що випускаються» [40, с. 586].

Ф. Котлер, який вважається основоположником теорії управління маркетингом, розглядаючи стратегії росту у стратегічному плануванні, виділяє можливості диверсифікаційного росту, пов'язаного з можливостями, що відкриваються за межами галузі, і який (диверсифікаційний рост) «виправданий у випадках, коли галузь не дає фірмі можливостей для подальшого зростання або коли можливості зростання за межами цієї галузі є значно привабливішими» [23, с. 530–531].

Д. Ейкер називає диверсифікацію стратегією виходу на товарний ринок, що відрізняється від поточних товарних ринків фірми. Він виокремлює дві стратегії зростання – розширення товарного асортименту та розширення ринку. При цьому диверсифікація може включати в себе варіант, коли новими є одночасно і товар, і ринок. Стратегія диверсифікації може реалізовуватися за рахунок злиття з іншою фірмою (її поглинання), або ж внаслідок створення нового підприємства [1, с. 384].

К. Боумен визначає диверсифікацію як «процес проникнення фірми в інші галузі виробництва». Стратегія диверсифікації, на його погляд, дає змогу запобігти надмірній залежності від одного стратегічного підрозділу, що несе зобов'язання за підтримання певної асортиментної групи або товарного відділу [12, с. 169].

Сучасні трактування диверсифікації

У цей час існує велика кількість різноманітних підходів до визначення сутності диверсифікації. Вони відрізняються між собою як змістовою основою, яка вказує, що саме являє собою диверсифікація, що лежить в її основі і дає відповідь на питання «диверсифікація – це що?», так і властивостями, якими її наділяють різні автори. Зокрема, як буде показано нижче, за змістову основу диверсифікації різними науковцями беруться процес, стратегія, форма організації виробництва тощо.

Ще більшим різноманіттям характеризується сукупність ознак, якими наділяється диверсифікація. О.М. Згурська на основі аналізу вітчизняних та зарубіжних наукових праць з питань диверсифікації визначила її ознаки, які вважаються найсуттєвішими. До них відносяться: освоєння нових видів виробництв; розширення асортименту продукції, освоєння нових видів продукції; проникнення в нові сфери та галузі діяльності; освоєння нових технологій; вихід підприємства на нові сектори ринку; розширення географічних меж діяльності; розподіл фінансових ресурсів; зміна організаційних структур; цільова орієнтація [20, с. 78].

Відзначимо, що в усіх наведених характеристиках як змістову основу можна визначити процес. В чому саме полягає цей процес має дати відповідь сутнісна ознака. Але, як видно, характеризуючи диверсифікацію, різні автори акцентують увагу на різних її ознаках. Сама О.М. Згурська вважає, що «диверсифікація діяльності підприємства означає оновлення (диференціацію) і товару, і ринку одночасно, вихід за межі основного господарювання, проникнення в нові галузі та сфери економіки» [20, с. 80].

Водночас, існують і дефініції, де диверсифікація також трактується як процес, але в іншому сенсі. Наприклад, О.Р. Мазуренок характеризує диверсифікацію як «процес управління підприємством, направлений на освоєння нових виробничих процесів в системі його загального економічного розвитку і забезпечення найбільш ефективного використання інвестицій» [29, с. 9]. Управління як процес жодним чином не характеризує диверсифікацію. А те, що цей процес спрямований на «освоєння нових виробничих процесів» декларує поставлену ціль управління. А забезпечення найефективнішого спрямування інвестицій може здійснюватися не тільки внаслідок диверсифікації.

Неточним є і формулювання диверсифікації М.І. Дроздовою, яка намагається дати «повне уявлення про диверсифікацію як економічний процес», що «відрізняється від традиційних універсальністю, можливістю застосування в будь-яких сферах діяльності» [17, с. 7]. Вона вважає, що «диверсифікація – це збільшення масштабів діяльності за рахунок розширення номенклатури товарів, додавання пов'язаних і не пов'язаних з основним напрямом галузей

і видів діяльності та географічних сегментів ринку, що передбачає розконцентрацію капіталу з метою зниження всіх видів ризику, зміцнення фінансової стійкості, підвищення конкурентоспроможності та ефективності господарювання організації, виконання соціальних програм» [17, с. 11]. Але збільшення масштабів діяльності, навіть внаслідок збільшення номенклатури товарів, не можна вважати сутнісною ознакою. Адже диверсифікація може відбуватися і при скороченні номенклатури виробів та обсягів виробництва, наприклад, у випадках, коли номенклатура та обсяг виробництва зменшилися, але при цьому з'явилися нові для підприємства види продукції, з якими воно виходить на нові ринки, що дає змогу підприємству утриматися «на плаву».

Досить невиразне визначення диверсифікації дає К.В. Богачевська. Вона пише, що диверсифікація – це «вектор розвитку підприємства, який скеровує його діяльність у нові сфери на основі інновацій, базується на маркетингових дослідженнях і аналізу системи економічних ризиків, що дає змогу забезпечити економічну безпеку і конкурентоспроможність підприємства» [9, с. 263]. Тут необхідно підкреслити, що інноваційний розвиток підприємства, аналіз сукупності ризиків і орієнтація на підвищення економічної безпеки та конкурентоспроможності підприємства далеко не завжди пов'язані з диверсифікацією. Крім того, нагадаємо, що диверсифікація, наприклад, географічна або шляхом поглинання, може взагалі не передбачати інновацій.

Уявлення про диверсифікацію як про процес, є найбільш розповсюдженим. Водночас, досить часто диверсифікація характеризується як стратегія. І це не дивно, якщо враховувати те місце, яке їй відводиться у наукових працях та публікаціях навчального характеру з питань стратегічного управління. Саме з цих позицій розглядали диверсифікацію І. Ансофф [5], Г. Мінцберг [34], М. Портер [39], К. Фляйшер і Б. Бенсуссан Флей [48] та ін.

Сучасні економісти також підтримують цю думку. Зокрема, Н.В. Куденко вважає, що диверсифікація являє собою стратегію, «яка передбачає вихід підприємства в нові для нього сфери бізнесу» [26, с. 79]. Так само Л.В. Івченко, визначаючи термін «диверсифікація діяльності підприємства», пише, що він означає «одну із альтернативних стратегій функціонування бізнесу, що ґрунтується на комбінуванні та зміні наявних і нових складових інвестиційного портфелю підприємства, видів діяльності, асортименту продукції, внутрішніх бізнес-процесів суб'єкта господарювання з метою збереження і підвищення економічної резистентності компанії до можливих ризиків, рівня економічної ефективності та результативності функціонування підприємства та забезпечення процесу внутрішнього зростання компанії» [21, с. 102]. Подібні приклади можуть бути продовженими.

Розуміння диверсифікації як процесу або як стратегії зустрічаються найчастіше. Це підтверджується висновками багатьох авторів, які вивчали дефініції диверсифікації. При цьому часто диверсифікація розглядається одночасно і як процес, і як стратегія.

Зокрема, Т.В. Момонт на основі аналізу 31-єї дефініції диверсифікації стверджує, що спільним для більшості з них є її трактування як стратегії і як процесу. Для стратегії характерним є те, що вона, по-перше, визначає нові види діяльності з новими видами продукції та новими ринками збуту; по-друге, розширює сфери діяльності, незалежно від того, до якого сектору економіки вона належить і якому напрямку надає перевагу. Процес, на її думку, полягає в об'єднанні «підприємств різних сфер економіки, об'єднання виробництв на базі нових, які виникли

завдяки сучасному рівню розвитку міжгалузевих зв'язків, виробничих сил, новим можливостям у сфері управління виробництвом, що відкриваються з розвитком наукових технологій» [35, с. 169]. Не аналізуючи наведені висновки, відзначимо, що характеристика диверсифікації як процесу, наведена Т.В. Момонт, лише частково відображає її сутність.

М.В. Сафрончук характеризує диверсифікацію не тільки як процес, що виражається у «створенні або придбанні компанією виробництв різного профілю, що збільшує різноманітність видів продукції і типів діяльності», та як стратегію, що «застосовується для зниження ризиків, підвищення стійкості і гнучкості компанії». Вона також визначає її «з точки зору управління активами компанії», трактує як «розподіл фінансових ресурсів компанії в різні види активів» [43, с. 74].

Диверсифікацію сприймають не тільки як процес або стратегію. Її також визначають як модель, характеризують як сукупність певних рішень, дій та заходів. Наприклад, О.А. Орлова у статті, присвяченій визначенню сутності диверсифікації підприємств і класифікації її видів, пише, що диверсифікація являє собою «модель функціонування підприємства, яка характеризується періодичністю змін або статичністю розмаїття напрямів внутрішньої, підприємницької, інвестиційної та виробничої діяльності в залежності від тенденцій і впливу» [37, с. 10]. Таке визначення диверсифікації жодним чином не розкриває її сутності. Крім того, слід враховувати, що модель завжди відображає певний реальний або абстрактний об'єкт, процес чи явище. Тобто правильніше казати про модель диверсифікації, а не називати диверсифікацію моделлю.

На погляд О.Є. Гудзь, «диверсифікація діяльності підприємства – це комплекс аналітичних, організаційних, контрольноючих заходів, спрямованих на створення, підтримку та розширення економічно вигідних напрямів діяльності підприємства для досягнення його стратегічних цілей, це різнобічний, багатогранний процес, який за своєю специфікою є складним, але водночас і дуже результативним для активізації розвитку підприємства» [15, с. 21]. Але сутність диверсифікації – процес, а комплекс заходів дає змогу визначити і реалізувати в конкретній ситуації конкретні дії, спрямовані на забезпечення диверсифікації діяльності підприємства та його розвитку.

Л.А. Бахчиванжи й О.Ю. Павлова також називають диверсифікацію комплексом рішень та дій, «спрямованих на отримання доходів з різних джерел, що всередині будь-якого підприємства відповідають заданим цілям та сприяють досягненню кінцевої мети, тобто тих намірів, якими підприємство керується у своїй діяльності» [7, с. 85]. Але єдиною сутнісною ознакою, яка пов'язує наведене визначення з диверсифікацією, є те, що ці рішення та дії спрямовані «на отримання доходів з різних джерел».

Спроби визначення того загального і найсуттєвішого, що характеризує категорія диверсифікації, здійснювалися неодноразово. Деякими науковцями проводилися дослідження частоти різноманітних ознак, що застосовуються для характеристики диверсифікації. Наприклад, за даними О. М. Згурської, у 19-ти різних дефініціях, в яких нею виокремлено 8 сутнісних ознак, найчастіше зустрічаються такі: розширення асортименту продукції (зустрічається 11 разів); освоєння нових видів виробництва, а також освоєння нових ІТ-технологій (зустрічаються по 7 разів); вихід на нові ринки, зміна організаційної структури, розподіл фінансових ресурсів, цільова орієнтація (зустрічаються по 6 разів) [20, с. 80].

О.М. Ромашко у 20-ти дефініціях виділила 9 ознак [41, с. 39]. В її наборі визначень диверсифікації частота

застосування ознак зовсім інша. Зокрема, для ознак «розширення асортименту продукції, освоєння нових видів продукції» та «проникнення в нові сфери і галузі» частота становить 45%; для ознак «розподіл фінансових ресурсів» і «цільова орієнтація» – 35%; для ознак «освоєння нових видів виробництв» і «вихід підприємства на нові сектори ринку» – 25%.

Найбільша кількість визначень диверсифікації (41-не) наведено в статті І.М. Горбась [14, с. 23–24]. За нашими підрахунками, у 28-ми випадків диверсифікація характеризується як процес, у 4-х – як стратегія, у 2-х – як форма концентрації капіталу. Крім того, як змістова основа поняття диверсифікації застосовуються такі формулювання як «володіння найрізноманітнішими фінансовими активами», «вирішальна фаза фінансового менеджменту», «інструмент формування інвестиційного портфелю» та ін. Як головна ознака процесу найчастіше (по 11 разів) зустрічається розширення номенклатури продукції, форм діяльності, об'єктів діяльності, збільшення кількості виробництв. Зауважимо, що всі ці ознаки відносяться, головним чином, до поняття «диверсифікація виробництва». Ознака «проникнення в інші сфери, галузі виробництва» у наведених визначеннях використана 5 разів. Також 5 разів мова йде про новий напрям діяльності компанії. По 2 рази застосовані такі ознаки як одночасний розвиток не зв'язаних (слабко зв'язаних) видів виробництв; розширення активності організації та вихід їх за рамки основного бізнесу; збільшення ринків (географічної території), на яких присутня організація; розподіл вкладень між різними об'єктами. Крім того, диверсифікація характеризується як освоєння нових видів виробництв; розширення діапазону діяльності підприємства за межі основного бізнесу; процес перерозподілу ресурсів підприємства в інші сфери діяльності; різноманіття, різнобічний розвиток.

Зрозуміло, що висновки щодо частоти використання різних ознак для характеристики диверсифікації багато в чому залежить від конкретної сукупності опрацьованих джерел, в яких представлені визначення диверсифікації. Водночас, наведені ознаки ілюструють багатозначність розглядуваної категорії і можуть бути застосовані при формуванні відповідних понять, що відносяться до різних предметів диверсифікації.

Предмет диверсифікації

При встановленні основних ознак диверсифікації, на нашу думку, слід виходити, передусім з визначення про яку саме диверсифікацію йде мова, що є предметом диверсифікації, тобто що диверсифікується. У цей час існує велика кількість термінів, що базуються на понятті диверсифікації. Наприклад, І. Ансофф у «Стратегічному аналізі» [5] використовує терміни «диверсифікація діяльності фірми», «диверсифікація виробництва», «диверсифікація ринку», «диверсифікація технології». В економічній літературі також зустрічають поняття диверсифікація виробництва, диверсифікація економіки, диверсифікація джерел економічного зростання, диверсифікація діяльності підприємства, диверсифікація ризиків, диверсифікація експорту, диверсифікація джерел фінансування, диверсифікація послуг (житлово-комунальних, туристичних, медична, освітніх і т. д.), диверсифікація джерел енергопостачання тощо.

Отже, у різних випадках і в різних сферах може бути виокремлено свій предмет диверсифікації, який показує, що диверсифікується (приводиться до різноманіття). Це може бути, наприклад, виробництво (розширення видів продукції, що випускається); диверсифікація економіки (збільшення галузей, секторів, ринків); диверсифікація

джерел енергопостачання (збільшення кількості джерел енергопостачання та урізноманітнення його структури) тощо.

С.Е. Манохіна наводить варіанти трактування диверсифікації, сформульовані відповідно до предмету, але називає їх загальноприйнятою класифікацією видів диверсифікації. При цьому як види нею, на наш погляд, помилково, виділяються диверсифікація інвестицій (розосередження інвестицій за різними сферами і за різними строками); диверсифікація продукції (розширення числа її модифікацій); диверсифікація виробництва (одночасний розвиток низки, не завжди пов'язаних між собою видів виробництва); диверсифікація економічної діяльності (підсилення активності фірм, що виходить за рамки основного бізнесу) [30, с. 8]. Необхідно зазначити, що одночасно з цим автор з «точки зору наповненості предметного ряду продукції, що випускається», видами диверсифікації називає також горизонтальну, конгломератну та концентричну диверсифікацію виробництва [30, с. 8].

Категорія і поняття диверсифікації

В економічній літературі наведені вище, а також подібні їм варіанти трактування диверсифікації досить часто називають категоріями. Наприклад, О.І. Землякова, вивчаючи диверсифікацію економіки регіону, виокремлює категорію «диверсифікація економіки» [19, с. 74,76]. О.М. Ромашко визначає категорію «диверсифікації діяльності підприємства» [41, с. 4], Н.Б. Мельник пише про категорію «диверсифікація виробництва в сільському господарстві» [33, с. 5], Цогла – про «диверсифікацію діяльності підприємств» [49]. А.А. Бокань категорією називає центровану диверсифікацію [10, с. 24] і т. д.

К.В. Богачевська називає категорією диверсифікацію підприємства. Як підставу для цього вона вбачає у її «ролі та значимості в діяльності підприємства», пов'язаними з тим, що диверсифікація дає змогу «забезпечити приріст рентабельності і прибутку підприємства» [9, с. 282]. Цілком зрозуміло, що ґрунтуючись лише на значимості та ролі якогось поняття, воно не може бути піднесено до рангу категорії.

Для вияснення того, чи можна вважати економічними категоріями ці трактування диверсифікації, вирішальне значення має розуміння самої економічної категорії. Але і сучасні трактування сутності економічної категорії, які представлені в економічній літературі, мають певні відмінності. Зокрема, В.Г. Федоренко економічними категоріями називає «теоретичні, абстрактні, логічні поняття, котрі в узагальненому вигляді відображають основні, суттєві властивості економічних процесів та явищ і визначають характер науково-теоретичного мислення епохи» [47, с. 15]. С.В. Мочерний вважає, що економічні категорії – це «абстракція, теоретичне вираження, мислені форми реально існуючих економічних систем» [18, с. 477]. В [11, с. 343] економічні категорії характеризуються як «найважливіші поняття економічної науки, що відображають суттєві сторони економічних процесів та явищ». В Енциклопедії сучасної України економічні категорії репрезентовані як «узагальнене абстрактне (теоретичне) вираження об'єктивно існуючих економічних зв'язків і відносин, їхніх проявів, сторін, рис» [6]. К. Маркс визначив економічні категорії як «теоретичні вирази, абстракції суспільних відносин виробництва» [32, с. 72].

Г.Д. Левин, О.П. Огурцов, В.А. Эдельман, розкриваючи сутність філософської категорії, пишуть, що вона являє собою «гранично загальне фундаментальне поняття, яке виражає найбільш істотні відносини тих чи інших областей дійсності, знання та діяльності. Утворюється як останній результат абстрагування від предметів

та їх особливих ознак. До категорій відносяться гранично широкі за своїм обсягом поняття, тобто ті, для яких не існує більш загального, родового поняття» [27].

Поняття, на відміну від категорій, являють собою «вираз мови, який фіксує в мисленні відображення емпіричного або абстрактного об'єкта за допомогою виділення його істотних властивостей або відмінних ознак» [31]. Тобто поняття дають змістовні уявлення про реально існуючі або абстрактні об'єкти, процеси та явища, а також їх взаємозв'язки, що досягається внаслідок виділення та фіксації загальних та специфічних ознак і властивостей.

Будь-якому поняттю зазвичай надається дві логічні характеристики – зміст та обсяг. Змістом вважається загальна сукупність суттєвих ознак, система уявлень, які представляють, відображають розглядуване поняття. Обсяг поняття репрезентує загальну сукупність об'єктів, процесів та явищ, які мають ознаки, що відносяться до цього поняття. Категорії відрізняються від понять тим, що вони мають найменший зміст, але обсяг їх є найбільшим. Загальновідомо, що будь-яка категорія є поняттям. Але далеко не усі поняття є категоріями.

Виходячи з такого розуміння категорій та понять, слід визнати, що наведені вище поняття «диверсифікація підприємства», «диверсифікація діяльності підприємства», «диверсифікація економіки регіону», «диверсифікація виробництва в сільському господарстві», «фінансова диверсифікація», «центрована диверсифікація» тощо не можна вважати категоріями. Ці поняття є надто конкретними і містять багато різноманітних специфічних ознак предмету диверсифікації. З урахуванням ознак економічних категорій, усі наведені вище поняття диверсифікації слід вважати видовими по відношенню до родового поняття «диверсифікація», яке є найбільш широким, узагальнюючим. Видові поняття диверсифікації мають охоплюватися більш загальним поняттям диверсифікації, що виступає в ролі її категорії, яка є гранично загальним поняттям і має фундаментальний характер. Вона, відкидаючи специфічні видові ознаки, притаманні окремим поняттям, залишає лише загальні, найбільш характерні, сутнісні ознаки розглядуваних понять в їх концентрованому вигляді.

Терміни «категорія» та «поняття» жодним чином не можна використовувати як синоніми. Але мають місце випадки коли відбувається змішання категорії і поняття диверсифікації. Останню називають одночасно і категорією і поняттям. Прикладом ототожнення категорії та поняття може бути твердження Х.В. Дрималовської: «Диверсифікація є багатогранною економічною категорією. Це поняття розуміють як процес, як стратегію, як механізм, як метод, як систему тощо [16, с. 62, 181]. Так само змішує категорію та поняття диверсифікацію О.М. Ромашко [41, с. 6] й ін.

Як економічну категорію безвідносно до її предмета диверсифікацію трактують Н.Б. Альтаєв [2, с. 62], К.С. Коваленко [22, с. 43], А.О. Кофанов [24, с. 11], П.В. Кривуля та В.В. Дьоміна [25], А.В. Огінська [36, с. 65], А.П. Плотников, М.М. Павлов [38] та ін. Водночас, їх погляди на розглядувану категорію, як і погляди інших науковців, різняться між собою. Наприклад, К.С. Коваленко дійшла до висновку, що у цей час існує три підходи до дефініції категорії диверсифікації. Вона виокремила її трактування як вид корпоративної стратегії, як маркетингову стратегію, як метод зменшення інвестиційного ризику [22, с. 62]. На наш погляд, жодний з наведених варіантів не відповідає поняттю категорії, так, само, як і характеристика диверсифікації як категорії, що дається самою авторкою. Вона стверджує, що «диверсифікацію

доцільно трактувати як стратегію, пріоритетним завданням якої є зниження рівня ризиків через розширення напрямків діяльності підприємства» [22, с. 80]. Така дефініція не розкриває економічної сутності диверсифікації, зводячи її до стратегії диверсифікації, яка є поняттям і не містить характерних ознак диверсифікації в їх концентрованому вигляді. Сама диверсифікація лише покладається в основу стратегії.

Не розкривають сутність диверсифікації і А.П. Плотников з М.М. Павловим, які вважають, що «диверсифікація як економічна категорія характеризує глибину зміни економічних відносин і формулює сутність виробничих процесів при виготовленні конкурентоспроможної продукції з урахуванням техніко-виробничого потенціалу підприємства» [38, с. 38]. Характеристики, наведені авторами (глибина зміни економічних відносин, виробничі процеси при виготовленні конкурентоспроможної продукції), характеризують безліч економічних процесів.

Н.Б. Альтаєв пише, що диверсифікація «виражає економічні відносини з приводу здійснення комплексу діяльності з розширення асортименту (на рівні підприємства), ринків збуту та каналів постачання (на рівні економіки країни), інвестицій і джерел фінансування (на рівні будь-якого господарюючого суб'єкта, в тому числі і держави), виробленого для отримання максимальної вигоди та нівелювання ризиків» [2, с. 62]. Змістовою основою тут виступають економічні відносини, що пов'язані з діяльністю. Її головна ознака – розширення. Через перерахування того, що розширяється (асортимент продукції, ринки збуту, джерела фінансування тощо), автор і характеризує диверсифікацію.

А.В. Огінська вважає, що «економічна категорія диверсифікації відноситься до категорії відтворення, яка відображає сукупність і структуру видів діяльності конкретного господарюючого суб'єкта» [36, с. 72].

Погоджуючись з О.М. Ароновим, який вказує на складність і неоднозначність диверсифікації як економічної категорії, наявність різноманітних розумінь її сутності відповідно до конкретних обставин, коли науковці мають на увазі різні процеси [46, с. 117], зауважимо, що це можна пояснити все більшою розповсюдженістю найрізноманітніших економічних процесів і явищ, для яких характерним є розширення й урізноманітнення, розповсюдження їх на нові сфери, збільшення їхнього спектру та різновидів задля досягнення поставленої мети. Те, що визначає сутність диверсифікації, що є спільним, істотним і найсуттєвішим для усіх її проявів, і має бути покладене в основу дефініції розглядуваної економічної категорії. Мета при цьому може бути зовсім різною.

Як показано вище, найбільш часто диверсифікація характеризується як процес. Аналіз існуючих дефініцій диверсифікації показав, що цей процес можна характеризувати декількома узагальнюючими ознаками, що відображають суттєві властивості диверсифікації. До них відносяться започаткування нових напрямів діяльності, збільшення, урізноманітнення номенклатури продукції, видів і напрямів діяльності, розширення їх діапазону вихід за межі основного бізнесу, проникненням в нові сфери. Крім того, цей процес може полягати у розширенні ринків та географічної присутності організацій, перерозподілі ресурсів, вкладень між різними об'єктами. Ці ознаки, як кожна окремо, так декілька з них у певному сполученні одна з одною, розкривають існуючі різноманітні поняття диверсифікації, наприклад, диверсифікація виробництва, фінансова диверсифікація тощо.

Економічну категорію диверсифікації, яка є універсальною характеристикою, що відображає лише все-

загальні її особливості та властивості, на наш погляд, можна репрезентувати як процес збільшення та урізноманітнення видів і сфер діяльності організації, ринків, на яких вона працює, а також застосування нових способів залучення та використання фінансових ресурсів. При цьому під видами діяльності маються на увазі операційна, інвестиційна та фінансова діяльність організації (див. «Національне положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»).

Оскільки поняття «диверсифікація» у такому розумінні уявляється універсальним, гранично широким за обсягом і для нього немає більш загального поняття, яке може виступати в ролі родового, воно може бути визнано категорією. Вона універсуалізує усі особливі ознаки та властивості, які відносяться до її певних конкретних предметів, і у стислому, концентрованому вигляді відображає лише те суттєве, універсальне, що є істотним для усіх трактувань понять диверсифікації.

Що стосується розуміння диверсифікації як стратегії, то необхідно визнати, що остання не відображає сутність категорії диверсифікації. Стратегія може спиратися на диверсифікацію, якщо остання буде покладена в її основу. Але тоді, вочевидь, слід говорити про стратегію диверсифікації. До того ж диверсифікація може здійснюватися і поза стратегією.

Диверсифікація є однією з форм організації виробництва [8, с. 44] або суспільною формою організації виробництва [3; 35, с. 165]. При цьому її часто ставлять в один ряд з іншими формами організації виробництва (спеціалізація, концентрація, кооперування та комбінування) [50, с. 60]. Але в економічній літературі показані і більш складні взаємозв'язки між диверсифікацією та іншими формами організації виробництва. В [44, с. 78] диверсифікація розглядається як одна з найскладніших форм розвитку концентрації. В [50, с. 81-82] відзначається, що переваги диверсифікації, які полягають в ефекті різноманітності, зумовлюються комбінуванням технологічно пов'язаних спеціалізованих виробництв різних галузей. В [8, с. 85; 24, с. 285] вказується на взаємозв'язок між диверсифікацією та спеціалізацією, а також на доцільність їх сполучення.

Нерідко при визначенні понять диверсифікації наводиться її мета. Діапазон при цьому достатньо широкий. Як мета диверсифікації вказуються: збільшення прибутку, мінімізація ризиків, посилення власних конкурентних позицій [14, с. 25]; підвищення ефективності при повному використанні ресурсів [46, с. 117]; закріплення конкурентних позицій на різних ринках на основі раціонального

розподілу та ефективного використання ресурсів, зміцнення економічного положення підприємства [16, с. 62]; своєчасне реагування на зміни кон'юнктури ринку, встановлення конкурентних переваг, зміцнення положення підприємства в ринковому сегменті [28, С. 118]; адаптація до ринкових умов при ресурсних обмеженнях [41, с. 38].

Мета може декларуватися як спасіння організації, забезпечення її простого виживання, уникнення банкрутства, створення економічно безпечних умов функціонування тощо. В цих випадках диверсифікація носить захисний характер. Але метою може бути реалізація можливостей отримання економічного зиску, отримання додаткового прибутку, підвищення ефективності діяльності, укріплення позицій організації на ринках, проникнення на нові ринки і т. д. У цих випадках диверсифікація використовується як засіб для подальшого розвитку організації.

На нашу думку, мета диверсифікації певним чином залежить від її предмету. У зв'язку з цим, мету слід наводити при формулюванні окремих понять, а не при характеристиці самої категорії диверсифікації.

Висновки. Отже, слід чітко розмежовувати диверсифікацію як економічну категорію і як її окремі поняття, що відображають прояви диверсифікації відповідно до її певного предмету. Диверсифікація як економічна категорія являє собою процес збільшення та урізноманітнення видів і сфер діяльності організації, ринків, на яких вона працює, а також застосування нових способів залучення та використання фінансових ресурсів. Така характеристика у стислому, концентрованому вигляді відображає найбільш загальні, сутнісні ознаки та властивості диверсифікації як економічного процесу. Вона є гранично широкою за обсягом і для неї немає більш загального поняття, яке для неї може виступати в ролі родового.

Поняття диверсифікації, на відміну від її економічної категорії, характеризують більшим змістом, але меншим обсягом. Більшість з них є надто конкретними і містять різноманітні специфічні ознаки, що притаманні окремим поняттям відповідно до предмету диверсифікації. Ці поняття слід вважати видовими по відношенню до родового поняття «диверсифікація», яке є найбільш широким, узагальнюючим.

Категорія диверсифікації репрезентує сутність окремих понять без їх індивідуальних, одиничних ознак і властивостей відповідно до її предмету. Категорія та поняття диверсифікації в сукупності утворюють специфічний понятійно-категоріальний апарат. Він є складовою понятійно-категоріального апарату економічної науки в цілому.

Список використаних джерел:

1. Аакер Д. Стратегическое рыночное управление. 7-е изд. / пер. с англ. под ред. С.Г. Божук. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 496 с.
2. Альгаев Н.Б. Теоретические аспекты диверсификации экономики в новейшее время. *Наука, техника и образование*. 2018. № 12 (53). С. 57–62.
3. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ : КНЕУ, 2002. 624 с. URL: <http://orbook.ru/index-1162.htm> (дата звернення: 16.09. 2020).
4. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия / перевел с англ. С.О. Жильцов. Санкт-Петербург : Питер Ком. 1999. 416 с.
5. Ансофф И. Стратегическое управление / пер. с англ. Москва : Экономика, 1989. 520 с.
6. Артёмова Т.І. Економічні категорії // Енциклопедія сучасної України [електронний ресурс] / гол. редкол. : І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін. ; НАН України, Інститут енциклопедичних досліджень. Київ, 2019 (веб-сайт). URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18800 (дата звернення: 19.08.2020).
7. Бахчиванжи Л.А., Павлова О.Ю. Диверсифікація діяльності аграрних підприємств як стратегія управління соціально-економічним розвитком. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Економіка і менеджмент*. 2013. Вип. 6. С. 84–91.
8. Белоусова В.М. Диверсификация как стратегия развития и форма организации производства. *Дискуссия*. 2013. № 11 (41). С. 44–50.
9. Богачевська К.В. Теоретичні підходи визначення поняття «диверсифікація підприємства» як економічної категорії. *Вісник Криворізького національного університету*. 2012. Вип. 33. С. 280–283.
10. Бокань А.А. Диверсифікація підприємства: передумови, види та форми. *Вісник економічної науки України*. 2010. № 2. С. 21–24.

11. Большой экономический словарь / под ред. А.Н. Азрилияна. 4-е изд., доп. и перераб. Москва : Институт новой экономики, 1999. 1248 с.
12. Боумэн К. Основы стратегического менеджмента / пер. с англ. под ред. Л.Г. Зайцева, М. И. Соколовой. Москва : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. 175 с.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. Бусел В.Т. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
14. Горбась І. Підходи до трактування поняття «диверсифікація». *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2008. Вип. 99–100. С. 22–25.
15. Гудзь О.Є. Управління диверсифікацією діяльності підприємства. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2015. № 1 (11). С. 14–22.
16. Дрималовська Х.В. Розвиток диверсифікації на підприємствах : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 – економіка та управління підприємствами. Львів, 2016. 219 с.
17. Дроздова М.И. Диверсификация деятельности потребительской кооперации депрессивных регионов в условиях глобализации: теория, методология, практика : автореф. дис. ... докт. екон. наук. 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством. Новосибирск, 2010. 32 с.
18. Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол. : Мочерний С.В. (відп. ред.). Київ : Видавн. центр «Академія», 2000. Т. 1. 864 с.
19. Землякова О.И. Диверсификация экономики региона на основе развития социальной инфраструктуры: теоретический аспект. Государственное и муниципальное управление. *Ученые записки*. 2018. № 2. С. 72–77.
20. Згурська О.М. Визначення суті та значення дефініції «диверсифікація». *Економіка та держава*. 2019. № 12. С. 77–82.
21. Івченко Л.В. Диверсифікація діяльності підприємств як чинник їх економічного зростання. Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації : міжнар. зб. наук. пр. Тернопіль : Крок, 2016. Вип. 1. С. 99–107.
22. Коваленко К.С. Диверсифікація товаропотоків підприємств в зовнішньоекономічній діяльності : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 – економіка та управління підприємствами. Львів, 2017. 227 с.
23. Котлер Ф. Основы маркетинга. Краткий курс / пер. с англ. Москва, Санкт-Петербург, Киев : Издательский дом «Вильямс», 2007. 656 с.
24. Кофанов А.А. Диверсификация региональной экономики как доминирующая стратегия структурного развития в условиях глобализации экономических отношений : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством. Краснодар, 2011. 315 с.
25. Кривуля П.В., Дёмина В.В. Развитие промышленного предприятия на основе объединения форм диверсификации и комбинирования производства. Управління проектами та розвиток виробництва : Зб. наук. пр. Луганськ : вид-во СЛУ ім. В. Даля, 2011. № 1(37). С. 110–119.
26. Куденко Н.В. Стратегічний маркетинг : навч. посібник. Вид. 2-ге, без змін. Київ : КНЕУ 2006. 152 с.
27. Левин Г.Д., Огурцов А.П., Эдельман В.А. Категория. *Гуманитарный портал*. URL: <https://gtmarket.ru/concepts/6880> (дата звернення: 19.08.2020).
28. Левковська Л.В. Диверсифікованість діяльності господарських систем у конкурентному середовищі. *Держава та регіони. Серія : Економіка і підприємництво*. 2010. № 2. С. 118–123.
29. Мазуренко О.Р. Особливості диверсифікації машинобудівних підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 – економіка та управління підприємствами. Тернопіль, 2013. 27 с.
30. Манохина Е.Э. Диверсификация производства как форма реализации стратегии промышленного предприятия в условиях кризиса : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08 00 05 – экономика и управление народным хозяйством. Санкт-Петербург, 2009. 16 с.
31. Маркин В.И., Курбатов В.И., Александров А.В. Понятие. *Гуманитарный портал*. URL: <https://gtmarket.ru/concepts/7191> (дата звернення: 19.08.2020).
32. Маркс К. Нищета философии. Ответ на «Философию нищеты» г-на Прудона. Москва : Политиздат, 1987. 189 с.
33. Мельник Н.Б. Диверсифікація виробництва сільськогосподарських підприємств і господарств населення : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 – економіка та управління підприємствами. Львів, 2010. 20 с.
34. Минцберг Г. Структура в кулаке: создание эффективной организации. пер. с англ. под ред. Ю.Н. Каптуревского. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 512 с.
35. Момонт Т.В. Диверсифікація діяльності суб'єктів господарювання: теоретичний аспект. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*. 2014. № 4. С. 164–174.
36. Огинская А.В. Теоретико-методические основы диверсификации хозяйственных структур. *Бизнес-навигатор*. 2015. № 1 (36). С. 65–74.
37. Орлова О.А. Диверсификация предприятий: сущность и классификация видов. *Региональная экономика: теория и практика*. 2008. № 8. С. 9–11.
38. Плотников А.П., Павлов Н.Н. Диверсификационный механизм развития предприятия. *Вестник Самарского государственного экономического университета*. 2016. № 3 (137). С. 38–40.
39. Портер М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / пер. с англ. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2005. 454 с.
40. Портер М. Конкуренция / пер с англ. Москва : Издательский дом «Вильямс», 2005. 608 с.
41. Ромашко О.М. Нові підходи до трактування диверсифікації діяльності підприємств. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 11. С. 34–41.
42. Румельт Р. Хорошая стратегия, плохая стратегия. В чем отличие и почему это важно / пер с англ. О. Медведь. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2014. 448 с.
43. Сафрончук М.В. Стратегии выживания: диверсификация производства, дифференциация продукта и их последствия. *Экономика и управление: проблемы, решения*. 2017. Том. 1. № 5. С. 73–78.
44. Сергеев И.В., Веретенникова И.И. Экономика организаций (предприятий) : учеб. / под ред. И.В. Сергеева. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. 560 с.
45. Словарь иностранных слов. 18-е изд., стереотип. Москва : Русский язык, 1989. 624 с.
46. Стратегический менеджмент : учебник для вузов. 3-е изд. Стандарт третьего поколения / под ред. А.Н. Петрова. Санкт-Петербург : Издательский дом «Питер», 2012. 400 с.

47. Федоренко В.Г., Діденко О.М., Руженський М.М., Іткін О.Ф. Політична економія : підручник / за науковою ред. доктора економ. наук, проф. В.Г. Федоренка. Київ : Алерта, 2008. 487 с.
48. Флайшер К., Бенсуссан Б. Стратегический и конкурентный анализ. *Методы и средства конкурентного анализа в бизнесе Лаборатория базовых знаний*. 2016. 544 с.
49. Цогла О.О. Становлення диверсифікаційних процесів у діяльності підприємств. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 7. С. 147–151.
50. Экономика предприятия : учебник / под ред. В.И. Гришина, Я.П. Силина. Москва : КНОРУС, 2019. 472 с.
51. Andrews K.R. The concept of corporate strategy / Kenneth R. Andrews. Homewood (Ill.) : Irwin, 1987. 132 p.
52. Chandler Alfred D. Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Enterprise. Cambridge, Mass.: M. I. T. Press. 1962. Pp. 463.
53. Markowitz H. Portfolio selection / H. Markowitz. *Journal of Finance*. Vol. 7, № 1. March. 1952. Pp. 77–91.

References:

1. Aaker D. (2007) Strategicheskoe rynochnoe upravlenie. 7-e izd. / per. s angl. pod red. S.G. Bozhuk. Sankt-Peterburg : Piter, 496 p.
2. Al'taev N.B. (2018) Teoreticheskie aspekty diversifikatsii ekonomiki v novejshee vremya. *Nauka, tekhnika i obrazovanie*, no. 12 (53), pp. 57–62.
3. Andriichuk V.H. (2002) Ekonomika ahrarykh pidpriemstv. 2-he vyd., dop. i pererob. Kyiv: KNEU. 624 s. URL: <http://orbook.ru/index-1162.htm> (data zvernennia: 16.09. 2020).
4. Ansoff I. (1999) Novaya korporativnaya strategiya / perevel s angl. S.O. ZHil'cov. Sankt-Peterburg: Piter Kom, 416 p.
5. Ansoff I. (1989) Strategicheskoe upravlenie / per. s angl. Moskva: Ekonomika. 520 p.
6. Artomova T.I. (2019) Ekonomichni katehoriï // Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy [elektronnyi resurs] / hol. redkol.: I.M. Dziuba, A.I. Zhukovskiy, M.H. Zhelezniak ta in.; NAN Ukrainy, Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen. Kyiv (veb-sait). URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18800 (data zvernennia: 19.08.2020).
7. Bakhchyvanzhy L.A., Pavlova O.Yu. (2013) Dyversyfikatsiia diialnosti ahrarykh pidpriemstv yak stratehiia upravlinnia sotsialno-ekonomichnym rozvytkom. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Ekonomika i menedzhment*, vol. 6, pp. 84–91.
8. Belousova V.M. (2013) Diversifikatsiia kak strategiya razvitiya i forma organizatsii proizvodstva. *Diskussiya*, no. 11 (41), pp. 44–50.
9. Bohachevska K.V. (2012) Teoretychni pidkhody vyznachennia poniattia «dyversyfikatsiia pidpriemstva» yak ekonomichnoi katehoriï. *Visnyk Kryvorizkoho natsionalnoho universytetu*, vol. 33, pp. 280–283.
10. Bokan A.A. (2010) Dyversyfikatsiia pidpriemstva: peredumovy, vydy ta formy. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, no. 2, pp. 21–24.
11. Bol'shoj ekonomicheskij slovar' / pod red. A.N. Azrilyana. 4-e izd., dop. i pererab. Moskva : Institut novoy ekonomiki, 1999. 1248 p.
12. Boumen K. (1997) Osnovy strategicheskogo menedzhmenta / per. s angl. pod red. L.G. Zajceva, M.I. Sokolovoj. Moskva : Banki i birzhi, YUNITI. 175 p.
13. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / uklad. i holov. red. Busel V. T. Kyiv, Irpin : VTF «Perun», 2001. 1440 s.
14. Horbas I. (2008) Pidkhody do traktuvannia poniattia «dyversyfikatsiia». *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika*, vol. 99–100, pp. 22–25.
15. Hudz O.Ie. (2015) Upravlinnia dyversyfikatsiieiu diialnosti pidpriemstva. *Ekonomika. Menedzhment. Biznes*, no. 1 (11), pp. 14–22.
16. Drymalovska Kh.V. (2016) Rozvytok dyversyfikatsii na pidpriemstvakh : dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.04 – ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy. Lviv. 219 p.
17. Drozdova M.I. (2010) Diversifikatsiia deyatel'nosti potrebitel'skoj kooperatsii depressivnykh regionov v usloviyah globalizatsii: teoriya, metodologiya, praktika : avtoref. dis. ... dokt. ekon. nauk. 08.00.05 – ekonomika i upravlenie narodnym hozyajstvom. Novosibirsk, 32 p.
18. Ekonomichna entsyklopediia : u 3 t. / redkol. : Mochernyi S.V. (vidp. red.). Kyiv : Vydavn. tsentr «Akademii», 2000. T. 1. 864 p.
19. Zemlyakova O.I. (2018) Diversifikatsiia ekonomiki regiona na osnove razvitiya social'noj infrastruktury: teoreticheskij aspekt. Gosudarstvennoe i municipal'noe upravlenie. *Uchenye zapiski*, no. 2, pp. 72–77.
20. Zghurska O.M. (2019) Vyznachennia suti ta znachennia definitsii «dyversyfikatsiia». *Ekonomika ta derzhava*, no. 12, pp. 77–82.
21. Ivchenko L.V. (2016) Dyversyfikatsiia diialnosti pidpriemstv yak chynnnyk yikh ekonomichnoho zrostantia. Instytut bukhhalter'skoho obliku, kontrol ta analiz v umovakh hlobalizatsii : mizhnar. zb. nauk. pr. Ternopil : Krok. Vol. 1, pp. 99–107.
22. Kovalenko K.S. Dyversyfikatsiia tovaropotokiv pidpriemstv v zovnishnoekonomichnii diialnosti : dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.04 – ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy. Lviv, 2017. 227 p.
23. Kotler F. (2007) Osnovy marketinga. Kratkij kurs / per. s angl. Moskva, Sankt-Peterburg, Kiev: Izdatel'skij dom «Vil'yams», 656 p.
24. Kofanov A.A. (2011) Diversifikatsiia regional'noj ekonomiki kak dominiruyushchaya strategiya strukturnogo razvitiya v usloviyah globalizatsii ekonomicheskikh otnoshenij : dis. ... d-ra ekon. nauk : 08.00.05 – Ekonomika i upravlenie narodnym hozyajstvom. Krasnodar, 315 p.
25. Krivulya P. V., Dyomina V. V. (2011) Razvitie promyshlennogo predpriyatiya na osnove obedineniya form diversifikatsii i kombinirovaniya proizvodstva. *Upravlinnia proektamy ta rozvytok vyrobnystva*: Zb. nauk. pr. Luhansk: vyd-vo SNU im. V. Dalia, no. 1(37), pp. 110–119.
26. Kudenko N.V. (2006) Stratehichnyi marketynh: navch. posibnyk. Vyd. 2-he, bez zmin. Kyiv : KNEU, 152 p.
27. Levin G.D., Ogurcov A. P., Edel'man V.A. Kategoriya. *Gumanitarnyj portal*. Available at: <https://gtmarket.ru/concepts/6880> (accessed 19 August 2020).
28. Levkovska L.V. (2010) Dyversyfikovanist diialnosti hospodarskykh system u konkurentnomu seredovyshchi. *Derzhava ta rehiony. Seriia : Ekonomika i pidpriemnytstvo*, no. 2, pp. 118–123.
29. Mazurenok O.R. (2013) Osoblyvosti dyversyfikatsii mashynobudivnykh pidpriemstv : avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.04 – ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy. Ternopil, 27 p.
30. Manohina E. E. Diversifikatsiia proizvodstva kak forma realizatsii strategii promyshlennogo predpriyatiya v usloviyah krizisa : avtoref. dis. ... kand. ekon. nauk : 08 00 05 – ekonomika i upravlenie narodnym hozyajstvom. Sankt-Peterburg, 2009. 16 s.
31. Markin V.I., Kurbatov V.I., Aleksandrov A.V. Ponyatie. *Gumanitarnyj portal*. Available at: <https://gtmarket.ru/concepts/7191> (accessed 19 August 2020).

32. Marks K. (1987) Nishcheta filosofii. Otvét na «Filosofiyu nishchety» g-na Prudona. Moskva: Politizdat, 189 p.
33. Melnyk N.B. Dyversyfikatsiia vyrobnytstva silskohospodarskykh pidpriemstv i hospodarstv naselennia : avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.04 – ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy. Lviv, 2010. 20 p.
34. Minberg G. (2004) Struktura v kulake: sozdanie effektivnoy organizatsii. per. s angl. pod red. YU.N. Kapturevskogo. Sankt-Peterburg: Piter, 512 p.
35. Momont T.V. (2014) Dyversyfikatsiia diialnosti subiektiv hospodariuvannia: teoretychnyi aspekt. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu. Seriiia : Ekonomichni nauky*, no. 4, pp. 164–174.
36. Oginskaya A.V. (2015) Teoretiko-metodicheskie osnovy diversifikatsii hozyajstvennykh struktur. *Biznes-navigator*, no. 1 (36), pp. 65–74.
37. Orlova O.A. (2008) Diversifikatsiia predpriyatij: sushchnost' i klassifikatsiia vidov. *Regional'naya ekonomika: teoriya i praktika*, no. 8, pp. 9–11.
38. Plotnikov A.P., Pavlov N.N. (2016) Diversifikatsionnyy mekhanizm razvitiya predpriyatiya. *Vestnik Samarskogo gosudarstvennogo ekonomicheskogo universiteta*, no. 3 (137), pp. 38–40.
39. Porter M. (2005) Konkurentnaya strategiya: Metodika analiza otraslej i konkurentov / per. s angl. Moskva: Al'pina Biznes Buks, 454 p.
40. Porter M. (2005) Konkurenciia / per. s angl. Moskva: Izdatel'skij dom «Vil'yams», 608 p.
41. Romashko O.M. (2014) Novi pidkhody do traktuvannia dyversyfikatsii diialnosti pidpriemstv. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 11, pp. 34–41.
42. Rumel't R. (2014) Horoshaya strategiya, plohayaya strategiya. V chem otlichie i pochemu eto vazhno / per. s angl. O. Medved'. Moskva: Mann, Ivanov i Ferber, 448 p.
43. Safronchuk M.V. (2017) Strategii vyzhivaniya: diversifikatsiia proizvodstva, differentsiatsiia produkta i ih posledstviya. *Ekonomika i upravlenie: problemy, resheniya*. Tom. 1, no. 5, pp. 73–78.
44. Sergeev I.V., Veretennikova I.I. (2005) Ekonomika organizatsij (predpriyatij): ucheb. / pod red. I.V. Sergeeva. 3-e izd., pererab. i dop. Moskva: TK Velbi, Izd-vo Prospekt, 560 p.
45. Slovar' inostrannykh slov. 18-e izd., stereotip. Moskva : Russkij yazyk, 1989. 624 p.
46. Strategicheskij menedzhment: uchebnik dlya vuzov. 3-e izd. Standart tret'ego pokoleniya / pod red. A.N. Petrova. Sankt-Peterburg : Izdatel'skij dom «Piter», 2012. 400 p.
47. Fedorenko V.H., Didenko O.M., Ruzhenskyi M.M., Itkin O.F. (2008) Politychna ekonomiiia : pidruchnyk / za naukovoio red. doktora ekonom, nauk, prof. V.H. Fedorenka. Kyiv: Alerta, 487 p.
48. Flyajsher K., Bensussan B. (2016) Strategicheskij i konkurentnyj analiz. Metody i sredstva konkurentnogo analiza v biznese Laboratoriya bazovykh znanij. 544 p.
49. Tsohla O.O. (2011) Stanovlennia dyversyfikatsiinykh protsesiv u diialnosti pidpriemstv. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 7, pp. 147–151.
50. Ekonomika predpriyatiya: uchebnik / pod red. V.I. Grishina, YA. P. Silina. Moskva: KNORUS, 2019. 472 p.
51. Andrews K.R. (1987) The concept of corporate strategy / Kenneth R. Andrews. Homewood (Ill.): Irwin, 132 p.
52. Chandler Alfred D. (1962) Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Enterprise. Cambridge, Mass.: M. I. T. Press. Pp. 463.
53. Markowitz H. (1952) Portfolio selection / H. Markowitz. *Journal of Finance*. Vol. 7, no.1. March. Pp. 77–91.

ДИВЕРСИФИКАЦИЯ КАК ЭКОНОМИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ И КАК ПОНЯТИЕ

Аннотация. В статье на основе анализа значительного количества дефиниций диверсификации определены основные подходы к ее трактовке. Выявлены варианты содержательной основы и совокупности признаков, которыми наделяется диверсификация. Показана необходимость четкого разграничения диверсификации как экономической категории и как отдельных понятий, отражающих проявления диверсификации в соответствии с ее конкретным предметом. Под диверсификацией как экономической категорией предлагается понимать процесс увеличения количества и разнообразия видов и сфер деятельности организации, рынков, на которых она работает, а также применения новых способов привлечения и использования финансовых ресурсов. Эта категория охватывает совокупность отдельных понятий диверсификации, которые относятся к ее конкретному предмету. Среди них – «диверсификация предприятия», «диверсификация деятельности предприятия», «диверсификация экономики региона», «диверсификация производства в сельском хозяйстве», «финансовая диверсификация» и другие. Эти понятия следует считать видовыми по отношению к родовому понятию «диверсификация», которое является наиболее широким, обобщающим.

Ключевые слова: диверсификация, категория диверсификации, понятие диверсификации, содержательная основа диверсификации, признаки диверсификации, цель диверсификации.

DIVERSIFICATION AS AN ECONOMIC CATEGORY AND AS A CONCEPT

Summary. The attention to the development of the theoretical and practical aspects of diversification and its widespread use as an anti-crisis and development tool makes the clarifying of its essence relevant. The article analyzes a large number of definitions of diversification, identifies the main approaches to its interpretation. The variants of the semantic basis and a set of features of diversification are identified. The need for clear distinction of diversification as an economic category and as separate concepts that show its manifestations on specific subject is shown. As an economic category, diversification is proposed to mean the process of increasing and diversifying the types and areas of activity, markets in which the organization operates, as well the new ways to attract and use financial resources. In this meaning, diversification is a universal characteristic that rejects the specific attributes inherent in individual concepts and leaves only the general, most characteristic features in their concentrated form. This category covers a set of individual concepts of diversification that relate to its specific subject. Such concepts include "diversification of the enterprise", "diversification of the enterprise operation", "diversification of the region's economy", "diversification of production in agriculture", "financial diversification", and so on. These concepts should be considered specific concerning the generic concept of "diversification" which is the broadest, the most generalizing one. Each of these concepts additionally has clarifying features that are absent in the definition of the category of diversification. It is proved that one cannot characterize the category of diversification as a strategy and as a form of production. It is shown that the goal of diversification is determined by its subject.

Key words: diversification, category of diversification, concept of diversification, semantic basis of diversification, diversification features, goal of diversification.